

С

хідноєвропейська рівнина пролягає від Карпатських гір на заході до Уралу на сході. У доісторичні часи західний край рівнини вкривали прадавні ліси, що тяглися з півночі на південь уздовж річок Дністер, Південний Буг і Дніпро. Річки — широкі, глибокі, повні риби — текли крізь незаймані дубові й соснові хащі, утворюючи подекуди озера й болота і збираючи притоки. Напевно, краєвиди цих величезних малозаселених просторів справляли неймовірне враження. Південніше ліси перемежувалися з широкою смугою степу, і така місцевість утворює більшу частину нинішньої південної України. Це Понтійський степ, його назва походить від *Pontos euxeinos* — «Гостинне море», як називали греки Чорне море.

Першими предками сучасної людини, що оселилися на українських землях приблизно 45 000 років до нашої ери, були неандертальці. У проміжку 25 000 – 15 000 років тому, за пізнього плейстоцену, в окремих місцях почали з'являтися перші людські поселення. Більшість предметів, що збереглися з тієї доби, і ми можемо подивитися на них через броньоване скло в музеях, — це звичайні речі, як-от хатне начиння. Видатний український історик Михайло Грушевський на початку ХХ століття писав, що перші мешканці українських земель відрізнялися від своїх найближчих сусідів і в антропологічному, і в соціокультурному плані — мали власні, відмінні соціальні установки, погляди на особисті й родинні стосунки, а також духовну й матеріальну культуру. Артефакти, знайдені на стоянках по всій Україні — поблизу Мізина на Десні, в Молодові на Дністрі й Кирилівському поселенні в Києві, — дозволяють нам скласти уявлення про людські групи, які спромоглися розвинути в окремі етноси й культури, адже створюючи унікальні за стилем чи формою об'єкти, одна культура стає відмінною від іншої.

Звісно, діяльність цих найдавніших поселенців переважно була продиктована боротьбою за виживання. Але поряд зі знаряддями праці, наконечниками до списів і голками знайдено і свідчення того, що вони мали і ресурси, і натхнення виготовляти декоративні культурні об'єкти. Бивень мамонта, знайдений на Кирилівській стоянці, прикрашено тонким плетивом геометричних ліній, що нагадують птахів, — що це, як не вияв прагнення первісної людини дивитися в небо, а не на землю під своїми ногами?

До найдавніших міст-держав — давніших навіть за Месопотамію — належать найбільші й найстаріші міські поселення неолітичної Європи, що представляють культуру пізнього кам'яного віку Кукутені-Трипілля. Трипілля охоплювало величезну територію нинішньої західної, центральної та південної України; між VI і III тисячоліттями до н. е. тут були поселення, у яких жили тисячі людей, а потім ця культура занепадала й поринула в забуття, аж поки її не відкрили археологи наприкінці ХІХ століття. Починаючи з Х століття до нашої ери, за контроль над південними землями нинішньої України змагалися різні кочові племена із Західної Азії — спочатку кіммерійці, потім скіфи, які залишили по собі чудові артефакти з тонко обробленого золота,

і нарешті сармати. Грецькі колоністи тим часом засновували численні поселення вздовж північного узбережжя Чорного моря й забезпечували тривалий культурний і мистецький вплив. Вони залишили по собі дивовижні архітектурні форми й пам'ятки поблизу сучасних Одеси та Херсона, а також уздовж північного кримського узбережжя Азовського моря, чимало з яких збереглися до IV століття н. е. Однак навіть найвидатніші пам'ятки — Ольвія неподалік Миколаєва, Херсонес поблизу сучасного Севастополя — складаються з обмеженої кількості типів будівель: храми, стели, портики й театри, як правило, з незмінними архітектурними елементами. Ці типи будівель не змінювалися протягом століть, тому їхні решки дуже мало що можуть нам сказати про культурний розвиток людей, які їх будували.

Приблизно з V по X століття н. е. різні групи і племена — зокрема остrogоти, гуни, хозари, анти, венеда, склавени й багато інших — урешті-решт витіснили й поглинули скіфів, сарматів і римлян. Поступово з цих груп сформувалися ті, кого ми зараз називаємо давніми слов'янами, які пізніше, з приходом християнства, утворили державу Київська Русь (див. Розділ 2).

Світогляд мешканців українських земель формувався тисячоліттями, прожитими в боротьбі з силами природи. Первісні люди заселяли й підкорювали безкраї степи, де на кожному кроці чигали на них природні лиха, хижаків й ворожі сусіди. М'який клімат і зелень широких відкритих степів, перемежованих темними лісами, загострювали чутливість і пробуджували поетичну уяву, яка розквітала у вільний від праці час. Давні народи вірили, що тварини, дерева, річки, джерела й гори мають власну душу. Вірили в злих духів, що могли наслати лиха й нещастя, і в добрих духів, які берегли домашнє вогнище, худобу й родючі поля. Почесне місце в народних уявленнях посідав бик чи віл — символ сили й родючості, а також кінь — вірний помічник людини. Кінь часто трапляється в поєднанні з образом воїна, захисника від ворожих кочових племен, або з образом бога Сонця, що їде небом на своїй колісниці. У V–VIII ст. нашої ери уявлення європейців, через впливи Візантійської імперії, зіткнулися з уявленнями Західної Азії, і ці мотиви з народного мистецтва почали переходити в мистецтво християнської доби. Так відбувалося поєднання елементів різних культур, що позначилося на українському мистецтві й культурі наступних століть.

на розгорті
Половецькі нам'яні
статуї («баби»)
IX–III століття
Кременецька гора, Ізюм,
Харківська область
(Частково зруйновані
24 березня 2022 року)

Первісні люди доби пізнього плейстоцену, наприкінці останнього льодовикового періоду, жили на території сучасної України в кліматичних умовах, загалом наближених до умов сучасної Європи. Ці люди були відносно осілими й залежали від основних видів полювання та збиральництва. Використання каменю й кістки, володіння вогнем і ознаки планування пізньоплейстоценових поселень свідчать, що їхнє повсякденне життя було впорядкованим. Кістки й бивні мамонта — перший відомий будівельний матеріал, напрочуд довговічний. Маючи житла й матеріали, здатні довго їм служити, первісні люди почали дбати і про естетику об'єктів, якими вони себе оточували. Зародки наївного реалізму як форми мистецтва можна спостерегти у вжиткових предметах, знайдених у прадавніх лісах навколо Дністра, Південного Бугу та Дніпра, як-от, наприклад, прикрашені орнаментом бивні мамонта, розкопані на Кирилівській стоянці в Києві.

Помірний клімат і, здавалося, невичерпні природні ресурси Східноєвропейської рівнини та Карпатських гір — ось що насамперед вабило сюди людей. Для народів, що населяли лісові та напівстепові ландшафти, дерево завжди було важливим матеріалом, із нього виробляли все — від дитячих іграшок до складних храмових споруд. Хоча дерев'яні храми, житла, укріплення, човни, дорожнє покриття й кухонне начиння (бочки, ложки, ночви, діжі й кухлі) були недовговічними, вони забезпечували широкі можливості для реалізації мистецьких талантів найкреативніших людей того часу. Предмети часто прикрашали стилізованими зображеннями людей, особливо жінок — символів родючості. Поява кераміки та використання міді й бронзи полегшили повсякденне життя людей того часу, а завдяки більшій довговічності цих матеріалів збереглися до наших часів низка мистецьких об'єктів, таких як знайдені в Кам'яній Могилі поблизу Медітополя, — артефакти, з яких можна дещо дізнатися про існування неолітичних племен.

1

Трипільська кераміка

Кінець V – початок IV тисячоліття до н. е.

Кераміка

Національний музей історії України,
Київ

«Зародки наївного реалізму як форми мистецтва можна спостерегти у вжиткових предметах, знайдених у прадавніх лісах навколо Дністра, Південного Бугу та Дніпра, як-от, наприклад, прикрашені орнаментом бивні мамонта, розкопані на Кирилівській стоянці в Києві».